

РЕГІСТР ЯК ТЕКСТОВА КАТЕГОРІЯ: АСПЕКТИ ІДЮСТИЛЮ

Флорій Бацевич *Львівський*

національний університет ім. Івана Франка

Вплив контексту (в найширшому значенні цього слова) на організацію і функціонування одиниць мовного коду процесу комунікації є визначальним. У західній лінгвістичній традиції (перш за все британській, американській та австралійській) цей вплив пов'язується з поняттями мовленнєвого жанру та регістру [див., напр. HaShley, Навал 1990; Еґґітз, Маґгіп 2001 та ін.]. Жанрові різновиди мови виформовуються під впливом культурного контексту; регістрові - соціального, ситуативного (в широкому сенсі цього слова).

Регістр - це вияв (різновид) дискурсу (тексту), що сформувався під впливом ситуативного контексту в спілкуванні соціалізованих особистостей; це реалізація дискурсу (тексту) в конкретній конситуації спілкування, в основі котрої лежать імпліковані в комунікативній компетенції мовців правила (конвенції, звички) спілкування. Інакше кажучи, в аспекті породження мовлення регістром також можна назвати організацію контексту спілкування. "Поняття регістру - це теоретичне узагальнення спостережень, що ґрунтуються на здоровому глузді, згідно з яким в різних ситуаціях уживаємо мову в різний спосіб. Говорючи більш науково: аспекти контексту впливають на мову таким чином, що роблять значно більш ймовірним добір певних значень і способів їх мовного втілення" [Еґґітз, Маґгіп 2002: 157].

У найзагальнішому вигляді стосунки між мовою (елементами мовного коду) і суспільним контекстом виглядають так:

Як зазначають рішучі прихильники регістрової організації мови, яку вони протиставляють системно-структурній, "будь-яка мова - це конгломерат регістрів ... Опис мовлення (тексту) вимагає встановлення тих чинників (соціальних, культурних, прагматичних), котрі обумовлюють зміну регістрів, тобто вибір тих або інших правил, необхідних для здійснення певного ситуативного завдання ...

Сама мова (механізм породження) не може бути описана як єдина система, і опис перш за все повинен фіксувати набір існуючих у мовному досвіді реєстрів і характер їх сполучуваності" [Живов, Тимберлейк 1997: 5]. Реєстри - це спосіб існування мови, засіб її функціональної фрагментації; "у різних реєстрів різна граматики, і про граматику мови в цілому ми говоримо лише умовно, як про сукупність загальних характеристик граматик окремих реєстрів" [Там само: 7]. З точки зору стратегій мовленнєвої поведінки (або риторичних стратегій), в яких найповніше виявляється соціальна природа мови, "вибір реєстра або, точніше, сукупність операцій, котрі адресант здійснює з реєстрами (вибір, зміна, накладання одного на інший) виступає як найсуттєвіша соціальна характеристика мовленнєвої діяльності" [Там само: 6].

На думку низки дослідників моделі контексту можна сконцентрувати у межах трьох найважливіших понять: *специфіки каналу комунікації*, або ж *способу комунікації* (тскіе), *змісту (конфігурації) соціальних ролей учасників комунікації* (Іепог) та *тематичної сфери, або простору дії, комунікації* (беИ).

З метою пояснення згаданих понять звернемося до праць [НаШеу, Назап 1990: 24 еі а!.; Е§§іпз, Магіп 200:156-157].

Поняття *специфіки каналу комунікації* (тосіе) включає в себе низку аспектів, пов'язаних із специфікою усного, писемного і друкованого мовлення, діалогічного, монологічного чи полілогічного способу комунікації, радіомовлення, телемовлення, поєднаного з відеорядом, комунікації безпосередньої чи опосередкованої простором і часом тощо. Поняття *змісту (конфігурації) соціальних ролей* (Іепог) включає в себе різні виміри контексту, пов'язані з тим, у яких соціальних стосунках перебувають учасники комунікації (начальник, підлеглий, батьки, діти, друзі тощо). *Тематична сфера, або простір комунікації* (йеИ) включає в себе різні виміри комунікації: фахове чи щоденне, наявність чи відсутність біблійних аспектів, специфіку художнього (образного) мовлення тощо.

Одна з найважливіших можливостей цієї моделі контексту - можливість її співставлення з моделлю організації семантики живих мов. На думку М.А.К.Холідея, конфігурація (побудова, структура) значень будь-якої мови підпорядкована трьом головним складникам, які можна вважати метафункціями: досвідному, міжособистісному і текстовому [НоШІау, Назап 200:14-28].

Досвідна метафункція служить учасникам комунікації у ролі "карти" дійсності, яка нас оточує: хто, що робить, кому, коли, де, з якою метою, як. Міжособистісна метафункція пов'язана з організацією соціальної діяльності, тобто організацією людей, котрим висловлюємо вдячність, зауваження, ставимо запитання, формулюємо накази, котрих хочемо схилити до певних дій і т.д. Текстова метафункція стосується упорядкування обох попередніх типів значень (метафункції) у текстах, котрі є цілісними і важливими в певних контекстах спілкування, а саме: що формулюємо на самому початку спілкування, а що в кінці; яким способом вводимо ім'я особи, про яку йтиметься в розповіді; що залишаємо в сфері імпліцитного, а що виводимо "на поверхню" тощо. Співвідношення між

функціональною організацією мови окресленою структурою контексту за М.А.К.Хошдеем виглядає так:

Метафункція (організація мовного коду)	Регістр (організація контексту)
Значення міжособистісне (засіб інтеракції)	Зміст (конфігурація) соціальних ролей (Ієпог)
Значення досвідне (засіб побудови змісту)	Різновиди соціальних дій (ЯєІІІ)
Значення текстове (засоби упорядкування тексту)	Специфіка каналу комунікації (пкхіє)

Спираючись на ці показники, дослідники встановлюють регістрові відмінності найрізноманітніших дискурсів, витворених різними особистостями як у межах відмінних функціональних стилів, так і у межах одного функціонального стилю [див., напр. НаШІеу, Навал 1990; НаШІеу, Магіп 1993; Е§§шз, Магіп 2001 та ін.]. Разом з тим, опрацьований апарат визначення регістрових характеристик дискурсу дозволяє також диференціювати регістрові аспекти ідіостилу одного мовця. Нижче на матеріалі фрагментів двох статей одного й того ж автора спробуємо з'ясувати правомірність цього положення. Аналізовані тексти надруковані в різних номерах одного й того ж видання під науковим редагуванням однієї й тієї ж особи. Обидві статті присвячені лінгвофілософській проблематиці; часова відстань між обома текстами - 6 років. Для унаочнення висновків пронумеруємо комунікативно значущі для аналізу частини текстів.

Текст 1

(1) В этом разделе речь пойдет о частях речи, категориях и категориальных средствах языка как предмете рассмотрения в аспекте различных парадигм философии языка. (2а) В изложении приняты в расчет как уже представленное в литературе альтернативное интерпретации классов слов и их категориальных свойств, (2б) так и те новые возможности, которые открываются при дополнении одной парадигмы другой. (3а) Одновременно с этим в ряде аспектов уточняются и сами понятия "парадигм" (3б) как "образцов постановки и решения научных проблем" (Ю.С.Степанов) и вместе с тем - (3в) если соотнести терминологию Ю.С.Степанова с терминологией Й.Йордана, - "зпox", вследствие чего материал обсуждения не ограничивается только указанными объектами.

(4) Парадигма - это форма, которая придается содержанию познания, предписываемая свойствами избранного для этой цели языкового объекта. (5) Однако, существует потребность в том, чтобы понятию "парадигма" придать более концептуальный, чем исторический смысл. (6) В этом случае

виделение Ю.С.Степановим три парадигмы, или разновидности, философии языка ... , распределенные им во времени как сменяющие друг друга, можно будешь толковать чисто эпистемологически - как логические рамки определений. (7) Тем самым снимается ограничение на объем родового понятия "философия языка". <...>

(8) Одним из позитивных следствий снятия ограничения на объем родового понятия "философия языка" выступает возможность пополнить список основных ее разновидностей по крайней мере еще одним членом. (9) Представляется, что "философия слова" как парадигме целостности не только может быть, но и реально, в историческом процессе, противопоставляется "философия морфемы" (иначе - философия части, элемента, срядом оговорок, нецелостности). <...>

(Юа) Логическую рамку "философии морфемы" образует позиция неопределенного и поэтому внешне зависимого или "связанного" элемента (10б) (вот почему было бы бессмысленно, опираясь на слово "часть" в изложенных выше рассуждениях, предлагать конкурирующие термины типа "философия фонемы" и под.: фонема, как ни странно, более автономна, чем морфема). (11) Этим определяется характер и структура ряда понятий, индуцируемых "философией морфемы". (12) Это - "иерархия", "отношение", "синтагма", "зависимость", "подчинение" и др. (13) Некоторые из этих понятий сближают "философию морфемы" с "философией предиката" <... > [Луценко 1993: 53, 55, 61, 65].

Текст 2

(1) По случаю 145-летнего юбилея кафедры украинской филологии родного университета известный львовский лингвист Х [называется наше призвище. -Ф.Б.] в сборнике "Украинская филология: достижения, перспективы" опубликовал статью "Философия языка в Украине". (2а) Имя ^іхе автора -(2б) лингвофилософские исследования в Украине (а это в основном харьковские публикации последних лет) развиваются своеобразно, не пересекаясь с развитием современной лингвофилософской мысли в России.

(3а) 145-летие кафедры украинской филологии Львовского университета, конечно, неоспоримый повод для подведения итогов в области философии языка (в Украине), (3б) однако допустимо ли смешивать некие юбилейно-декларативные "итоги" с историко-лингвистическими оценками и создавать (очередной) миф? (4) Тут, конечно, нужны разъяснения в отношении того, что нами имеется в виду. (5а) Прежде всего позволим себе не согласиться с проф. Х в том, (5б) что "школа Потемни" была, "имела место". (б) Нам кажется, что упомянутая школа - это "всадник без головы", блуждающий пассаж из чьей-то юбилейной речи об А.А.Потемне. (7а) На первый случай

стоит немного покопаться в исследованиях по истории лингвистических учений тій хотя бы в воспоминаниях о Потебне, (76) и тогда выяснишия, что существование Харьковской школы А.А.Потебни в лингвистике не подтверждается. <...>

(8а) То ли к счастью, то ли к сожалению, (8б) по заполнение и этого, очередного, пробела [у вивченні та розумінні концепції О.О. Потебні щодо "всезагальної" омонімії слів і форм в українській мові. - Ф.Б.], (8в) вне какого-либо конкретного отношения к Потебне, оказалось связанным с мировоззрением писателя. (9) В романе В.Шарова "До и во время" читаем: "Однозначность слова - страшная болезнь, на таком языке мы можем говорить только друг с другом, онрожден ложью, страхом битъ обманутим, ми доверия, ни свободи в нем нет совсем <... > Этот язык хорош для юристов и чиновников, но на нем нельзя молиться". (10) И добавим - нельзя философствовать. (Па) Соотнеся (генетически заданный) зскізний "образ языка" А.А.Потебни и несколько радикализованное, но принципиально верное его более подробное воссоздание в характеристике В.Шарова..., (11б) ми обнаруживаем безусловную коррелятивность этих трех элементов настоящего повествования, косвенным образом изъясняющую будущие перспективы и украинской философии вообще, и украинской философии языка <...> [Луценко 1999: 280, 281, 287-288].

В обох текстах наявна спільна комунікативна мета: доведення потенційному читачеві тексту справедливості авторської позиції, переконування "споживача" тексту. Лінгвальне втілення цієї комунікативної мети дозволяє обидва тексти зарахувати до мовленнєвого жанру "переконування (шляхом аргументації)". Разом з тим є всі підстави вважати, що ці тексти належать до різних реєстрів. Свідченням цьому є те, що автор спирається на відмінні сукупності контекстних чинників, окреслених вище як плюсе, Ієпог, йеШ. Продемонструємо це твердження у порівняльній таблиці текстів 1 та 2.

Текст 1	Текст 2
Тематична сфера комунікації (йеШ)	Тематична сфера комунікації (йеШ)
Наукова проблематика, спеціальна сфера знань.	Наукова проблематика, спеціальна сфера знань.
<u>Об'єкт дослідження</u> - лінгвофілософське поняття "парадигма" і "філософія морфеми"	<u>Об'єкт дослідження</u> - концепція проф. Х про наявність лінгвофілософії як наукового напрямку в Україні (1; 3б; 5я; 6; 7б; 10; 11б).
<u>Модель об'єкта дослідження</u> - важливий у сфері лінгвофілософії; такий, що дозволяє розширити її концептуальні межі (2б; 3а; 8; 9).	<u>Модель об'єкта дослідження</u> - черговий науковий міф, яких достатньо в науковому просторі України (3б; 5б; 7б).

Аргументація:

а) опертя на уже висловлені відомими вченими аргументи (2а; 3б; 6; 11);

б) врахування результатів власних досліджень та спостережень (7; 10, а також частини тексту, які не увійшли в аналізовані фрагменти);

в) постійна аргументація положень, що висуваються.

Висновки: аргументи автора правильні, оскільки так влаштований об'єкт дослідження.

Специфіка каналу комунікації (тоде)

Аргументація:

а) апріорне переконання в тому, що об'єкт не може бути так влаштований, як твердить проф. X (2а; 2б; 6; 8в);

б) опертя на відчуття та переконання автора (6; 7а; 8а);

в) Упровіденціоналізм'автора (7а; 7б; 11б);

г) елементи аргументації (4);

д) опертя на думку не фахівців у досліджуваній сфері, а "світобачення" письменника (9).

Висновки: аргументи автора правильні, оскільки позиція X несимпатична, або "цього не може бути, тому що цього не може бути ніколи".

Специфіка каналу комунікації (тосіе)

Канал комунікації писемний.

Модель адресата - рівний авторові носій знань у сфері лінгвофілософії, зокрема, лінгвофілософських парадигм. Дистанція між автором і адресатом значна, а тому для переконання адресата необхідна серйозна аргументація, захист власних положень (2а; 2б; 5; 6; 8; 9). Засоби мовного коду:

а) наявність значної кількості спеціальних термінів (1; 3а; 4; 6; 7; 8; 9; 12);

б) наявність дефініцій (3б; 4);

в) усі мовленнєві акти вжиті у прямому значенні.

Канал комунікації писемний.

Модель адресата - читач, не знайомий з концепцією проф. X; схильний до іронічного ставлення щодо чужих ідей.

Дистанція між автором і адресатом мінімальна; адресат - "психологічний одностумець", а тому для його переконання достатньо іронічного натяку (3а). Засоби мовного коду:

а) невелика кількість спеціальних термінів; домінування термінів загальнонаукових; б) дефініції відсутні; в) наявні мовленнєві акти з непрямым втіленням ілюкції (1; 3а).

Зміст соціальних ролей (іепог)

Модель автора - фахівець, експерт у царині лінгвофілософських категорій. Комунікативна стратегія - спроба досягнення "істини", розібратись у природі організації об'єкту дослідження. Комунікативна тактика - аргументація, посилення на наукові авторитети та власні спостереження.

Модальність - істинність того, що доводиться.

Тональність спілкування - серйозна.

Зміст соціальних ролей (Іепог)

Модель автора - всезнаючий, а тому дещо іронічний "гід" по чужих думках (2а). Комунікативна стратегія - "деміфологізація" концепції проф. X.

Комунікативна тактика - іронічне, скептичне, відпочатково негативне висловлення свого ставлення до концепції проф. X.

Модальність - хибність, міфологічність позиції X.

Тональність спілкування - іронічно-зневажлива і дещо поблажлива.

Аналіз наведених фрагментів текстів свідчить: є всі підстави говорити про те, що в ідіолексиконі кожного носія мови наявні набори реєстрів, якими він послуговується в залежності від конкретної ситуації спілкування, стратегій, моделі адресата, необхідності формування свого власного іміджу (моделі адресанта) та інших аспектів комунікації, які можна трактувати як контекстні. Інакше кажучи, "узус окремого мовця поєднує в собі неоднорідний набір засвоєних ним узусів, набір реєстрів, з поміж котрих він може вибирати" [Живов, Тимберлейк 1997: 14].

Зважаючи на важливість реєстрових характеристик не лише індивідуального мовлення, але й будь-якої живої ідіотетнічної мови, подальші дослідження цієї категорії є, без сумніву, актуальними і перспективними.

Таким чином, реєстрові аспекти дискурсу - це результат впливу ситуативного контексту на перебіг комунікації, організацію її мовного коду, або, з іншого боку, - це пристосування одиниць мовного коду до наявних ситуативних умов спілкування. Вплив культурного контексту на перебіг комунікації має своїм результатом виформування мовленнєвих жанрів. Зважаючи на те, що зв'язки між текстом (дискурсом) і контекстом мають діалоговий характер: текст (дискурс) одночасно віддзеркалює контекст і реалізує його вимоги, — можемо твердити, що обидві згадані площини виміру - реєстри і мовленнєві жанри — виформовують дискурс (текст), виступаючи формами його реалізації та існування.

ЛІТЕРАТУРА

Живов В., Тимберлейк А. Расставаясь со структурализмом (тезисы для дискуссии) // Вопросы языкознания. - 1997. - № 3. - С. 3-14.

Луценко Н.А. Взаимодействие парадигм в грамматике. "Философия морфемн" // Философия языка: в границах и вне границ. - Харьков: ОКО, 1993. - Вип. I. - С. 53-72.

Луценко Н.А. О "новой" украинской школе философии языка, или О новом русском реализме // Философия языка: в границах и вне границ. - Харьков: ОКО, 1999. - Вип. 3-4. - С. 280-302.

Еґдіп 8., Магіп І.Я. Оаґапкі і ге]езпу сіузкігзи // Ізузкігз Јако зігкіша і рґосез. - \Ұаг82аша, 2001. - 8. 153-181.

НаШдау М.А.К., Назап К. Бапґиаґе, сопіехі апсі Іехі: азресіз оГ Бапґиаґе іп а 8ocial-зетіопс регзресиуе. - Ох&гд: ЦР, 1990. - 126 р.

НаШМау М.А.К., Магіп І.К. \Ұгііпґ 8сіепсе: Їіеґасу аші Візсігзіуе ро\УЕГ. -Боікіоп, РіОзґія: ЦР, 1993. - 167р.